

College voor Toetsen en Examens

LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO

CONCEPT SYLLABUS
CENTRAAL EXAMEN 2026,
NADERE VASTSTELLING

Versie 3, februari 2025

Verantwoording:

© 2025 College voor Toetsen en Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus bevat een specificatie van de examenstof Latijnse Taal en Cultuur (LTC) voor het examenjaar 2026. Het in de syllabus vermelde pensum is door CvTE vastgesteld na advies van de Vereniging van Classici in Nederland (VCN). De syllabus is tot stand gekomen in overleg tussen de vaststellingscommissie LTC van het CvTE en de constructiegroep LTC van Cito, en na raadpleging van SLO en universitaire specialist(en) door het CvTE vastgesteld.

INHOUD

Voorwoord	3
1 Examenstof van het centraal examen	5
2 Specificatie examenstof van het centraal examen	6
3 Het centraal examen	12
3.1 Zittingen centraal examen	12
3.2 Hulpmiddelen	12
Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en cultuur vwo	13
Bijlage 2. De plaats van Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur in de profielen	15
Bijlage 3. De minimumlijst Latijn	16
Deel I Vormleer	16
Deel II Syntaxis	19
Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen	22
APPENDIX	33

VOORWOORD

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten. Bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computereexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

De functie van een syllabus is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is ook een hulpmiddel voor degenen die zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2026. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2027 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2026 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2025 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2026 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. J.H. (John) van der Vegt MPM

1 EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (sub domein 1: reflectie op klassieke teksten), B¹ (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het College voor Toetsen en Examens maakt een specificatie bekend van het centraal examen.

De examenonderwerpen in de komende jaren zijn:

2026	2027	2028
Seneca	Cicero retor	Ovidius

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze selectie bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vak onderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

¹ Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen.

2 SPECIFICATIE EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN

Auteurs: Seneca en Cicero
Genre : Filosofie

2.1 A TEKSTEN

Tekstedities:	Seneca: W.D. Reynolds, <i>L. Annaei Senecae Ad Lucilium epistulae morales</i> , Oxford 1965. Cicero: - J.G.F. Powell, <i>M. Tulli Ciceronis De Re Publica, De Legibus, Cato Maior de Senectute, Laelius de Amicitia</i> . Oxford 2006. - D.R. Shackleton Bailey, <i>M. Tulli Ciceronis Epistulae ad Atticum</i> . Stuttgart 1987. - D.R. Shackleton Bailey, <i>M. Tulli Ciceronis Epistulae ad familiares</i> . Stuttgart 1987.
Thema:	Wat is vriendschap?

N.B. De proefvertaling is een passage uit Seneca's *Epistulae Morales*.

1 Pensum

De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen.

Seneca *Epistulae*

3	Vertrouwen en vriendschap
6	Vrienden delen hun kennis
9.1-2*	De wijze heeft genoeg aan zichzelf; heeft hij dan vriendschap nodig?
9.3-19	
9.20-22*	
34	Seneca is verheugd over de ontwikkeling van Lucilius
35	Lucilius kan door zijn ontwikkeling Seneca's vriend worden
63.1-9	Rouwen na het overlijden van een vriend
63.10-12*	
63.13-16	
81.1-18*	Het belang van dankbaarheid voor vriendschap
81.19-25	
81.26-32*	
109*	Wat vrienden en wijzen elkaar kunnen leren

Cicero

Laelius / De Amicitia

18-20 (iungeretur)*	Ware vriendschap
20 (est) - 22	Lofzang op vriendschap
26 (Saepissime) - 28	Komt vriendschap door wederzijdse behoeften?
29-32 (vultis)*	Ware vriendschap is meer dan materiële wederkerigheid
52-55*	Een tiran kan geen vriend zijn
62-64	Trouwe vriendschap
65-66*	Trouw en hypocrisie in vriendschap
69-73*	Vriendschap tussen ongelijken

Ad Atticum

12.14	Geen vriend kan Cicero's verdriet om het overlijden van zijn dochter verlichten
-------	---

Ad familiares

5.2*	Vriendschap met de broer van een vijand
5.7	Cicero is teleurgesteld in zijn politieke vriend Pompeius
16.4	Cicero is bezorgd om Tiro

Teksten ter vergelijking

Horatius, *Carmina*

1.9*	Wintergezelligheid met een vriend
1.24*	Horatius troost Vergilius na het overlijden van een vriend

Catullus, *Carmina*

50*	Nagenieten van een avond uit met een vriend
77*	Verraden door een vriend

Aristoteles, *Ethica Nicomachea*

8.2-4*	Analyse van vriendschap
--------	-------------------------

Thema

Vriendschap speelde in de oudheid net als tegenwoordig een grote rol in het dagelijks leven. Zowel Griekse als Romeinse filosofen hebben over het begrip nagedacht.

Aristoteles heeft in zijn *Ethica Nicomachea* een systematische theorie over vriendschap uiteengezet.

Vriendschap is volgens hem een onmisbare voorwaarde voor geluk, omdat de mens als sociaal wezen op de ander aangewezen is. Gelijkheid, wederkerigheid en vertrouwdheid vormen de basis voor vriendschap.

Ware vriendschap is volgens hem een zaak van moreel en intellectueel voortreffelijke mannen, die in de ander een 'tweede ik' herkennen. Om deze reden is er volgens Aristoteles geen ware vriendschap mogelijk tussen mannen en vrouwen, of tussen vrijen en onvrijen.

Voor Epicurus is vriendschap onlosmakelijk verbonden met zijn filosofie, die tot doel heeft de mens gelukkig te maken door hem te bevrijden van zijn angsten. Vriendschap, een nastrevenswaardig doel op zichzelf, levert hieraan een belangrijke bijdrage. Zoals een beroemde uitspraak van Epicurus luidt: 'Vriendschap danst de wereld rond en roept ons allen op om te ontwaken tot het geluk.' Epicureeërs zien elkaar dan ook als vrienden. Omdat iedereen gelukkig wil worden, is deze Epicureïsche vriendschap niet alleen voorbehouden aan vrije mannen, maar ook aan vrouwen en onvrijen. Er bestaat een spanningsveld tussen deze leer van Epicurus en het begrip *autarkeia*, dat inhoudt dat de wijze persoon in zichzelf geluk moet vinden.

In de vroege Stoa is echte vriendschap alleen weggelegd voor degenen die de status van wijze (*sapiens*) bereikt hebben. Bij een dergelijke vriendschap spelen emoties geen rol. Vriendschap is in deze leer geen onmisbare voorwaarde voor geluk (*eudaimonia*). In de latere Stoa wordt de emotionele component van vriendschap wel geaccepteerd en heeft de deugd de vriendschap nodig om geluk te realiseren.

Het Romeinse denken over vriendschap is praktisch gericht en ontleent elementen aan verschillende Griekse filosofische scholen. Seneca beschouwt vriendschap in lijn met de latere Stoa als een middel tot zelfverwezenlijking. Vriendschap is wederzijdse morele training. De communicatie met een vriend maakt wijsheid en deugd tot een aangenaam bezit. Maar het stoïsche ideaal van de *autarkeia* van de wijze blijft in stand. Zo behoort het verlies van een vriend voor de stoïsche wijze tot de *indifferentia*, en zal dat geen afbreuk doen aan zijn geluk. Bij Cicero speelt de openbare en politieke functie van vriendschap een belangrijke rol. In zijn boek *Laelius* worden stoïsche en aristotelische ideeën verwerkt in een bespreking van theorie en praktijk van de vriendschap. Vriendschap veronderstelt intellectuele en morele verwantschap, gepaard aan wederzijdse genegenheid (*benevolentia*, *caritas*). Naast deze kenmerken zijn wederzijdse weldaden (*beneficia*) en duurzaamheid voor vriendschap van belang. Zonder deugd (*virtus*) is er geen vriendschap mogelijk.

De vragen 'Wat is vriendschap?', 'Wanneer ben je een echte vriend?' en 'Wat heb je aan vriendschap?' zijn vandaag de dag nog net zo actueel als voor de oude filosofen. In het pensum vinden we naast filosofische beschouwingen ook voorbeelden van vriendschap in de praktijk, waaraan we onze eigen opvattingen kunnen spiegelen.

2 Genre

Definitie en kenmerken van het genre

Het genre filosofie omvat het gedachtegoed van filosofen. In filosofisch proza worden onderwerpen behandeld op het gebied van de fysica, de metafysica, de logica, de kentheorie, de ethiek en de politieke filosofie. De teksten kunnen de vorm hebben van een verhandeling, een dialoog of een brief. Seneca's *Epistulae Morales* zijn voorbeelden van traktaten in briefvorm; de brieven van Cicero daarentegen zijn daadwerkelijk bedoeld

voor correspondentie (en pas na zijn dood voor publicatie voorbereid en uitgegeven). Voor zijn filosofische werken kiest Cicero vaak voor de vorm van een dialoog.

Ontstaan en ontwikkeling van het genre

De westerse filosofie is omstreeks 600 v. Chr. ontstaan in Griekenland. De eerste filosofische geschriften, waarvan sommige in dichtvorm waren gesteld, behandelden onderwerpen op het gebied van de natuurfilosofie. In de vijfde eeuw ging de ethiek een belangrijke plaats innemen. Socrates speelde bij deze verandering een belangrijke rol. Proza werd de meest gangbare vorm. Naast Socrates (vijfde eeuw v. Chr.), die zelf niets heeft geschreven maar zijn ideeën uitsluitend mondeling kenbaar maakte, zijn Plato (vijfde-vierde eeuw) en Aristoteles (vierde eeuw) de belangrijkste filosofen.

Vanaf omstreeks 300 v. Chr. verandert de oriëntatie van de filosofie. Filosofie wordt steeds meer levensfilosofie, een weg naar het geluk, met nadruk op praktisch nut. Deze levensfilosofie is ingebed in een omvattende theorie, waarin fysica en logica een belangrijke plaats innemen. De belangrijkste stromingen zijn de Stoa en het epicurisme.

De Romeinen stonden aanvankelijk afwijzend tegenover de Griekse filosofie. Toch kreeg de filosofie in de loop van de eerste eeuw v. Chr. geleidelijk vaste voet aan de grond in Rome. De leer van de Stoa, met zijn nadruk op *virtus* (deugd) en plichtsbetrachting, sloot bijvoorbeeld goed aan bij de algemene Romeinse moraal.

Behalve Seneca en Cicero zijn er ook andere Romeinse filosofische auteurs. Lucretius (94-55 v. Chr.) schreef een omvangrijk dichtwerk over de filosofie van Epicurus, waarin hij de mens probeert te bevrijden van angst voor de goden en de dood. Deze drie Romeinse auteurs delen een missie: de van oorsprong Griekse filosofie toegankelijk te maken voor een Romeins publiek en de relevantie ervan aan te tonen.

Epictetus (ca. 50–ca. 130 na Chr.) heeft zelf niets geschreven, maar zijn leerling Arrianus heeft een aantal van zijn colleges genoteerd. In het *Encheiridion* ('Handboekje') geeft Arrianus een beknopt overzicht van Epictetus' filosofie, gericht op de praktijk van het dagelijks leven. De Romeinse keizer Marcus Aurelius (120-180 na Chr.) heeft in het Grieks een dagboek geschreven met de titel *Ta eis heauton* ('Tot zichzelf') waarin stoïsche opvattingen een grote rol spelen.

3 Taal en stijl

De CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centraal examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst.

2.2 B CULTUURHISTORISCHE CONTEXT

1. De auteurs en hun werken

1.1 Seneca

1.1.1 Het leven van Seneca (4 v. Chr. - 65 na Chr.)

Lucius Annaeus Seneca is geboren in een intellectuele familie in Cordoba (Spanje). Seneca verhuisde als kind naar Rome, waar hij een grondige en veelzijdige opleiding kreeg. Onder leiding van zijn vader en andere leermeesters in de retorica ontwikkelde hij zich tot een briljant stilist. Zijn voorkeur ging echter uit naar de filosofie, vooral naar de Stoa. Aan het hof van keizer Claudius was Seneca een graag geziene figuur en had hij goede contacten met Julia Livilla en Agrippina, de dochters van Claudius' overleden broer Germanicus. Hierdoor raakte hij betrokken bij de machtsstrijd binnen de keizerlijke familie tussen keizerin Messalina en Agrippina. Hij werd beschuldigd van overspel met Julia Livilla en verbannen naar Corsica. Na de dood van Messalina werd hij op voorspraak van Agrippina uit ballingschap teruggeroepen en kreeg hij een eervolle aanstelling als mentor van Agrippina's zoon Nero.

Die functie behield hij toen Nero in 54 keizer was geworden. Met Burrus, prefect van de pretoriaanse garde, trad hij op als mentor van de jonge keizer en was zodoende een van de machtigste mensen aan het hof. In deze jaren werd hij door de keizer rijkelijk beloond. Omdat Seneca in zijn filosofische geschriften soberheid en eenvoud predikte, maakte dit hem kwetsbaar voor de kritiek van vijanden die hem beschuldigden van hypocrisie en zelfverrijking. In de strijd om de macht tussen Nero en Agrippina steunde hij de keizer, ook nadat deze zijn stiefbroer Britannicus had vergiftigd. Seneca is er niet in geslaagd te voorkomen dat Nero ook zijn moeder liet vermoorden. De invloed van Seneca en Burrus nam na deze gebeurtenissen snel af. Na de dood van Burrus in 62 na Chr. wijdde Seneca zich geheel aan zijn literaire en filosofische werk, tot hij in 65 na Chr. werd beschuldigd van medeplichtigheid aan een samenzwering om Nero te doden en bevel kreeg een eind te maken aan zijn leven.

1.1.2 De werken van Seneca

Van Seneca bezitten we een aantal filosofische traktaten van ethische inhoud, maar hij dankt zijn roem als

filosoof vooral aan de *Epistulae morales* (*Brieven met ethische inhoud*). Deze brieven zijn gericht aan zijn jongere vriend Lucilius, maar bewust bedoeld voor publicatie voor een groot publiek. Het is niet zeker of Lucilius een historisch persoon is. Seneca begeleidt de lezer in zijn ontwikkeling tot stoïsch filosoof en houdt de lezer bij de les door geregeld vragen te stellen en te reageren op denkbeeldige tegenwerpingen. De aandacht wordt voortdurend geprikkeld door paradoxen en vlijmscherp en verrassend geformuleerde *sententiae*. De brieven gaan vaak uit van alledaagse gebeurtenissen, die aanleiding geven tot beschouwingen over de manier waarop een mens moet leven om de volkomen gemoedsrust te bereiken die kenmerkend is voor de *sapiens*. Juist deze verankering in het praktische leven en de levendige toon waarin ze zijn geschreven maken deze brieven tot een ideale inleiding in de filosofie.

1.2 Cicero

1.2.1 Het leven van Cicero (106 - 43 v. Chr.)

Marcus Tullius Cicero is geboren in Arpinum, ten zuiden van Rome. Cicero heeft een gedegen opleiding gekregen in de retorica, de filosofie en rechtsgeleerdheid, drie terreinen waarop hij later naam gemaakt heeft.

In de politiek was Cicero een *homo novus*, dat wil zeggen dat hij er als eerste van zijn familie in slaagde door te dringen tot de hoogste ambten. De politieke carrière van Cicero verliep voorspoedig, met als hoogtepunt zijn consulaat in 63 v. Chr. Daarna kwam ook de nodige tegenstand, die ertoe leidde dat hij in 58 v. Chr. verbannen werd. In feite was de macht in Rome in de jaren vijftig in handen van het driemanschap Caesar, Pompeius en Crassus. Na zijn terugkeer in het jaar 57 v. Chr. heeft Cicero zich nog tot aan de moord op Caesar in 44 v. Chr. met de actuele politiek bemoeid, maar het lukte hem niet de hoofdrol, die hij zichzelf daarbij had toegedacht, ook werkelijk te spelen. In de strijd tussen Pompeius en Caesar, die openlijk losbrandde in het jaar 52 v. Chr., koos hij uiteindelijk de kant van de eerste. Toen Pompeius in 48 v. Chr. verslagen en vermoord was, duurde het enige tijd voordat Caesar zich met Cicero verzoende.

Na de moord op Caesar trad hij tijdelijk op als adviseur van de jeugdige Octavianus (adoptiefzoon van Caesar) en ging hij fel tekeer tegen Marcus Antonius. Octavianus en Marcus Antonius sloten echter een pact, waarbij Octavianus Cicero prijsgaf aan de wraak van Marcus Antonius. Bij een vlucht poging werd Cicero op 7 december 43 v. Chr. door Antonius' soldaten gedood.

1.2.2 De werken van Cicero

Cicero's werken zijn in vier groepen te verdelen.

- Politieke en juridische redevoeringen.
- Verhandelingen over de retorica.
- Filosofische werken.
- Brieven.

Cicero beschouwde zichzelf in de eerste plaats als politicus. Hij schreef de meeste van zijn filosofische werken in perioden waarin hij politiek buitenspel stond, in het bijzonder in de jaren 45-44 v. Chr., tijdens Caesars alleenheerschappij. Cicero wilde de Romeinse lezer kennis laten maken met de Griekse filosofie, waarbij vooral de filosofie van Plato, de Stoa en Epicurus aan bod komen. Zijn doel was niet het stichten van een nieuwe school, maar het romaniseren van de Griekse filosofie, d.w.z. het toepassen ervan op de Romeinse maatschappelijke en politieke context.

De brieven van Cicero aan zijn vrienden vormen een belangrijke historische bron voor de geschiedenis van de late republiek. Daarnaast bieden ze ook een unieke kijk op Romeinse vriendschap in de praktijk. Cicero onderhield een innige band met zijn gelijke Atticus, maar ook de relatie met zijn slaaf en secretaris Tiro was zeer warm.

2. De filosofische context

Filosofie

In de tijd van Cicero en Seneca waren drie filosofische scholen prominent: de Stoa, het epicurisme en de Academie.

Ook al is Seneca overtuigd stoïcijner, hij schroomt niet inzichten van anderen, onder wie Epicurus, te gebruiken als hem dat zo uitkomt. In sommige brieven is hij meer bezig zijn Romeinse lezers tot de filosofie in het algemeen te bekeren dan tot zijn eigen school, de Stoa.

Cicero voelt zich het meest aangetrokken tot de sceptische stroming binnen de Academie, waarin het vellen van een definitief oordeel wordt vermeden. Niettemin vindt Cicero het acceptabel om ideeën van andere scholen over te nemen op voorwaarde dat deze ideeën niet worden aangezien voor definitieve waarheden. Zo verkiest hij de stoïsche opvattingen over de emoties en over het goddelijke boven de sceptische.

De Stoa

De stoïsche school heeft haar naam te danken aan de *Stoa Poikilè*, een zuilengang in Athene, waar zij omstreeks 300 v. Chr. door de filosoof Zeno werd gesticht. De Stoa streeft ernaar de mens gelukkig te maken. Dit doel heeft ook het epicurisme, maar in de manier waarop beide scholen proberen dit doel te bereiken, zijn zij in veel opzichten elkaars tegenpolen.

De goddelijke Ratio bestuurt alles

Volgens de Stoa is alles stoffelijk. Het heelal is doordrongen van een goddelijke kracht, voorgesteld als een vurige adem die alles doordringt en volgens een rationeel plan bestuurt. Vanwege dit rationele karakter gaven de stoïcijnen aan deze macht, behalve de naam *Deus* (God), ook namen als *Ratio* of *Logos* (Rede), *Providentia* (Voorzienigheid) en *Fatum* (Lot, goddelijke wil). De goddelijke *Ratio* doordringt alles, zowel de levende als de niet-levende materie. De menselijke geest kan gezien worden als een vonk van het goddelijke.

Secundum naturam vivere

De grondgedachte van de stoïsche ethiek is dat de mens in overeenstemming moet leven met deze rationeel geordende natuur (*secundum naturam vivere*). Wie daarin slaagt, zal alles wat hem overkomt als door de *Ratio* bepaald en dus als onvermijdelijk en goed aanvaarden. Zo iemand is *sapiens* (wijs) en daarmee volmaakt gelukkig. De stoïcijnen begrepen dat dit een zeer hoog gegrepen, bijna onbereikbaar ideaal was. Wie naar dit doel streeft, maar het nog niet bereikt heeft, is *proficiens* (iemand die vorderingen maakt).

Virtus

De *sapientia* (wijsheid, inzicht) wordt beschouwd als het *summum bonum* (het hoogste en enige goed) en als de ware *virtus* (deugd). Het tegengestelde, het gebrek aan *sapientia*, is het enige slechte (*malum*). Alle andere dingen, zoals rijkdom, gezondheid, vrienden en familie behoren tot de *indifferentia*, de dingen die er in moreel opzicht niet toe doen: in moreel opzicht zijn ze goed noch slecht. Wel kan men binnen de *indifferentia* onderscheid maken tussen dingen waarvoor men wel zou kiezen (zoals gezondheid) en dingen waarvoor men niet zou kiezen (zoals ziekte), maar voor het bereiken van geluk zijn ze uiteindelijk irrelevant. Wie dit beseft, kan alles wat hem overkomt in volkomen gemoedsrust aanvaarden. Daarmee is hij vrij van negatieve emoties als verdriet, afgunst en medelijden, maar ook van positieve emoties als blijdschap om uiterlijke dingen; hij verkeert in een toestand van *apatheia* (het vrij zijn van emoties).

Afhankelijk van de omstandigheden kan de *virtus* zich op verschillende manieren manifesteren: bijvoorbeeld als *fortitudo* (dapperheid), *temperantia* (zelfbeheersing) of *pietas* (verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van familie, goden en vaderland).

De Stoa is van mening dat de wijze in de wereld een taak te vervullen heeft; ook dit is een uitvloeisel van het *secundum naturam vivere*. Met name dit besef van verantwoordelijkheid voor de gemeenschap en de nadruk op de *virtus* als doel van menselijk handelen sluiten goed aan bij de Romeinse mentaliteit, die gericht was op volledige inzet ten dienste van het algemeen belang. De Stoa is dan ook in Rome eeuwenlang de overheersende filosofische richting geweest.

Het epicurisme

Het epicurisme is genoemd naar de Griekse filosoof Epicurus. Omstreeks 300 v. Chr. vestigde deze in zijn huis met tuin in Athene een filosofische school, die ook wel de Tuin van Epicurus genoemd wordt.

Ataraxia

Het doel van Epicurus is de mens de weg te wijzen naar een gelukkig leven. Geluk is volgens hem een toestand van *ataraxia* (onverstoorbare tevredenheid), waarin pijn, verdriet, angst en andere onlustgevoelens afwezig zijn. In tegenstelling tot de Stoa propageert het epicurisme een leven van afzijdigheid van de politiek. Het is het beste om te leven in een rustige omgeving van gelijkgestemde vrienden, met bescheiden behoeften, zich verre te houden van de politiek en niet ten prooi te vallen aan emoties.

Angst voor de dood is ongegrond

Veel mensen echter worden gekweld door angst voor de goden en de dood. Het is de taak van de filosofie, vindt Epicurus, de mens van deze angsten te bevrijden. In verband hiermee kiest hij voor een volkomen materialistisch wereldbeeld, in grote lijnen ontleend aan de Griekse filosoof Democritus (ca. 400 v. Chr.). Volgens dit wereldbeeld bestaat het heelal uitsluitend uit lege ruimte en atomen. Deze atomen zijn deeltjes die zelf per definitie ondeelbaar en onzichtbaar zijn, en met andere atomen verbindingen aangaan tot stoffen en objecten die we wel kunnen waarnemen. Ook de menselijke ziel is opgebouwd uit atomen. Bij de dood vallen deze uiteen, waarmee de ziel ophoudt te bestaan. Elk geloof in een voortbestaan na de dood en straffen of loutering in het hiernamaals is dus ongegrond.

Ook de goden hoeft men niet te vrezen

Het bestaan van goden wordt door Epicurus niet ontkend. Tot het wezen van de goden behoort echter dat zij

in volmaakte gelukzaligheid en gemoedsrust leven. Dit houdt in dat ze zich op geen enkele manier met de wereld en de mensen bemoeien. Er is dus geen reden tot vrees voor goddelijk ingrijpen. In plaats van de goden heerst slechts *fortuna* (het toeval). De mens is echter wel degelijk in staat invloed uit te oefenen op de gebeurtenissen. Ook kan de mens zich tegen de slagen van het lot wapenen door gemoedsrust te ontwikkelen.

De Academie

De Academie is gesticht door Plato (427-347 v. Chr.) in Athene. In navolging van zijn leermeester Socrates leert Plato dat de mens alleen volmaakt gelukkig kan worden door de volmaakte deugd in praktijk te brengen. Theoretische bestudering van de objectieve deugd en praktische beoefening van deze deugd zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Deze gedachten hebben een grote invloed uitgeoefend op de Stoa. In de derde eeuw v.Chr. ontwikkelt de Academie zich tot een sceptische school die zich keert tegen de grote stelligheid van de andere filosofische scholen, en met name de Stoa. De sceptische Academie trekt alle aanspraken op zekere kennis in twijfel. Basis van het handelen is dan ook niet kennis, maar het aannemelijke of waarschijnlijke. Daarom getuigt het van wijsheid om geen definitief oordeel uit te spreken.

3. Receptie

De Stoa heeft in later tijden veel invloed gehad. Vandaag de dag is de Stoa aan een ware renaissance bezig. Er verschijnen zeer regelmatig boeken die proberen te laten zien hoe stoïsche principes het leven aangenamer kunnen maken. In die boeken is meestal veel aandacht voor het omgaan met tegenslagen, het accepteren van zaken waar je geen invloed op hebt en de controle krijgen over dingen waar je wel invloed op hebt. Ook zijn er veel therapeuten en levenscoaches die zich laten inspireren door de Stoa.

Een voorbeeld van zo'n moderne trainer en spreker is de voormalig Olympisch kampioen Mark Tuitert. Hij heeft verschillende boeken geschreven waarin hij een 'stoïcijnse mindset' voorstaat. Volgens hem betekent een stoïcijnse manier van leven niet dat je volledig onthecht bent. Je kunt nog steeds vrienden hebben. Als je bepaalde vooroordelen en verwachtingen over vriendschap laat varen, kun je volgens hem die vriendschap zelfs verdiepen.

C EINDTERMEN

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen.

3 HET CENTRAAL EXAMEN

3.1 ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2 HULPMIDDELEN

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

BIJLAGE 1. EXAMENPROGRAMMA LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO

Latijnse taal en cultuur (LTC)

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A Reflectie op klassieke teksten (sub domein 1) en antieke cultuur (sub domein 2)

Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

Domein C Zelfstandige oordeelsvorming

Domein D Oriëntatie op studie en beroep

Domein E Informatievaardigheden

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (sub domein 1: reflectie op klassieke teksten), B² (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het CvTE maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

² Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten en antieke cultuur

Subdomein 1: Reflectie op klassieke teksten

- 1 De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:
 - een ongeziene passage te vertalen;
 - een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
 - een passage vanuit taalkundig, letterkundig en cultuurhistorisch perspectief te vergelijken met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

Subdomein 2: (alleen van toepassing op het schoolexamen) Reflectie op antieke cultuur

- 2 De kandidaat kan:
 - antieke cultuuruitingen van verschillende cultuurdomeinen plaatsen in hun historische en culturele context en met elkaar in verband brengen;
 - antieke cultuuruitingen onderzoeken en zijn bevindingen formuleren.

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

- 3 De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:
 - onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en eigentijdse ontwikkelingen;
 - de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de klassieke traditie waarin Europa staat.
- 4 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen):*
De kandidaat kan:
 - voorbeelden uit de receptiegeschiedenis herkennen, deze plaatsen in de context van de betreffende periode in de Europese cultuur en de van toepassing zijnde werkingsmechanismen noemen;
 - cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen.

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

- 5 De kandidaat kan een beargumenteerde reactie formuleren op de inhoud van voorgelegde teksten en andere cultuuruitingen (uit de Oudheid en latere tijden).
- 6 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen)*
De kandidaat kan cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen en daarover een beargumenteerd oordeel geven.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

- 7 De kandidaat kan:
 - doelgericht informatie en bronnenmateriaal zoeken, beoordelen, selecteren en verwerken, o.a. met behulp van het woordenboek;
 - (verworven) informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
 - gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij LTC;
 - adequaat schriftelijk, mondeling en digitaal in het publieke domein communiceren over onderwerpen uit het desbetreffende vakgebied;
 - bij het verwerven van vakkennis en vakvaardigheden reflecteren op eigen belangstelling, motivatie en leerproces.

BIJLAGE 2. DE PLAATS VAN LATIJNSE TAAL EN CULTUUR EN GRIEKSE TAAL EN CULTUUR IN DE PROFIELEN

Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

BIJLAGE 3. DE MINIMUMLIJST LATIJN

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van literaire termen die door het CvTE bekend worden verondersteld.

De minimumlijst Latijn hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvTE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvTE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Wanneer in examenvragen het begrip **tekstelement** wordt gehanteerd, dan wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin. Een tekstelement kan bestaan uit aaneensluitende woorden, maar dit hoeft niet.

Spellingsregels ten aanzien van Griekse eigennamen (in het Nederlands)

Ten aanzien van de spelling van de Griekse eigennamen hanteert het CvTE de volgende regels:

1. Uitgangspunt vormt de lijst van namen uit de Griekse en Romeinse oudheid, in Van Dale, Groot woordenboek der Nederlandse taal, 13^e herziene uitgave, 1999.
2. Bij eigennamen die niet in deze lijst voorkomen, hanteert het CvTE de spelling die aansluit bij die van de bovengenoemde lijst.
3. In citaten (bijvoorbeeld vertalingen) wordt de spelling van de auteur aangehouden. Kandidaten dienen derhalve op de hoogte te zijn van de verschillende spellingsconventies ten aanzien van de Griekse eigennamen.

DEEL I VORMLEER

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *filii*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van zelfstandige naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *hostis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van bijvoeglijke naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *gravis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostrī*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- velle, nolle
- esse, posse, fieri
- ire en ferre, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: meminī en odi
- de semi-deponentia audere en solere
- de vormen: inquit en ait.

Perfectum actief:

- -vi
- -ui
- -i, -si, -xi, -psi
- uitgang -ēre in plaats van -ērunt
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- -tus
- -sus.

Het perfectum en plusquamperfectum kennen verkorte vormen, waarbij -vi of -ve achter de stam ontbreken.

DEEL II SYNTAXIS

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
 - genitivus possessivus
 - genitivus partitivus
 - genitivus subiectivus
 - genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- als aanvulling bij werkwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden (bijv. met een dubbele accusativus)
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.
- accusativus respectus
- na voorzetsels.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat, verwijdering en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie
- na voorzetsels.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen "tamelijk" en "te".

Het gebruik van quam dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen "-ste" en "zeer".

Het gebruik van quam met een overtreffende trap: "zo ... mogelijk".

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

Het begrip (semi)deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden). In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).
- het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden). In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan. Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie "mislukt" of niet tot een einde gebracht wordt (poging). Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.
- het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden). In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

modus coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.
- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.
- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.
- in de indirecte vraag.
- na de voegwoorden cum, ut en ne.
- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met quia en quod worden ingeleid (subjectieve redenen), wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.
- in de ablativus absolutus.
- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.
- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).
- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen (in geval van ontkenningen).
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

DEEL III LITERAIRE TERMEN: STILISTISCHE, NARRATOLOGISCHE EN ARGUMENTATIEVE MIDDELEN

I. Stilistische middelen

Afgebeelde Zie vergelijking.

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

magno cum murmure montis

met luid gerommel van de berg

Vergilius, *Aeneis* 1.55

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel

dag brood op de tafel

dag visserke-vis met de pijp

P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,

ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,

hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen

Catullus, *Carmina* 51.1-2

De betreffende tekstelementen hoeven niet in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Quis nunc te adibit? Cui videberis bella?

Quem nunc amabis? Cuius esse diceris?

Quem basiabis? Cui labella mordebis?

Wie zal er nu naar je toe komen? Wie zal jou mooi vinden?

Wie zul je nu liefhebben? Van wie zal men zeggen dat je bent?

Wie zul je kussen? Wie zul je in de lippen bijten?

Catullus, *Carmina* 8.15-18

Antithese Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als water en vuur.

alieni adpetens, sui profusus

belust op andermans vermogen, verkwistend met zijn eigen vermogen

Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 5

- Asyndeton** De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.
- Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Battaks.
- Multatuli, *Max Havelaar*
- retia rara, plagae, lato venabula ferro
- wijdmazige netten, strikken, breedpuntige speren.
- Vergilius, *Aeneis* 4.131
- Een vertaler kan ervoor kiezen een verondersteld verband tussen de tekstelementen expliciet te maken. Bijvoorbeeld:*
- Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
prospicit errantes.
- Nergens ontwaarde hij een schip, <maar> hij zag op het strand <wel> drie herten
zwerfen.
- Vergilius, *Aeneis* 1.184-185
- Beeld** Zie vergelijking.
- Chiasme** De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.
- Op het Centraal Examen dienen de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).*
- laat mij **je gezicht** (a) zien, laat mij **je stem** (b) horen,
want zoet is **je stem** (b) en **je gezicht** (a) is bekoorlijk.
- Bijbel, *Hooglied* 2:14b
- Aeneas **fundantem** (a) **arces** (b) ac **tecta** (b) **novantem** (a)
conspicit.
- Hij ziet Aeneas **funderingen leggen voor** (a) **vestingen** (b) en **huizen** (b) **bouwen**
(a).
- Vergilius, *Aeneis* 4.260-261
- Climax** Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.
- Uren, dagen, maanden, jaren,**
vliegen als een schaduw heen
- Rhijnvis Feith, *Nieuwjaarslied*
- Hic sunt (...) qui **de nostro omnium interitu**, qui **de huius urbis** atque adeo **de orbis**
terrorum exitio cogitent.
- Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op **de dood van ons allen, op de**
ondergang van deze stad, ja, van de hele wereld.
- Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.9
- Eufemisme** De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.
- De dierenarts heeft onze hond laten **inlapsen**.
- Qui nunc **it per iter tenebricosum**
illuc, unde negant redire quemquam.
- Hij **gaat** nu **langs de weg vol duisternis**
naar daar, waarvandaan niemand, zo zegt men, terugkomt.
- Catullus, *Carmina* 3

Hypallage Een bijvoeglijk naamwoord congrueert met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.

Midwinterdag.—De geur van oude jassen,
de gang met **kalken** licht om in te dwalen.

Ida Gerhardt, *Tussenuur*

altae moenia Romae

de muren van het **hoge** Rome

Vergilius, *Aeneis* 1.7

Hyperbaton De uiteenplaatsing van woorden die een grammaticale eenheid vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.

Ante volat comitique timet velut ales ab **alto**
quae teneram prolem produxit in aera **nido**.

Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel, zoals een vogel die zijn tere jong uit **het hoge nest** laat vliegen.

Ovidius, *Metamorphosen* 8.213-214

N.B. In collocaties als **magno cum murmure** ("met zwaar gedreun", Vergilius, *Aeneis* 1.55) en **commixtis igne tenebris** ("met vuur vermengde duisternis", Vergilius, *Aeneis* 8.255) is geen sprake van hyperbaton. De onderbrekende elementen (*cum, igne*) maken namelijk deel uit van de woordgroep.

Hyperbool Overdrijving.

instar montis equum

een paard **zo groot als een berg**

Vergilius, *Aeneis* 2.15

Litotes De ontkenning van een begrip om het tegendeel te benadrukken.

Dat is niet helemaal het juiste antwoord.
(*De docent bedoelt dat het antwoord helemaal onjuist is.*)

Haec enim senatus consulta **non ignoro** ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.

Ik **ben er niet onwetend van** (= *Ik weet heel goed*) dat deze senaatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste vrienden van degene wiens eer op het spel staat.
Cicero, *Epistulae ad Familiares* 15.6

Metafoor De vervanging van een begrip door een begrip dat daar een gelijkenis mee vertoont. Het verschil met het stilistisch begrip vergelijking is dat bij een metafoor alleen het beeld wordt genoemd (dus zonder 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.).

Hij woont in een **zwijnenstal**.

At regina gravi iam dudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde, voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door onzichtbaar **vuur**.

Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia De vervanging van een begrip door een begrip dat daarmee te maken heeft maar er geen gelijkenis mee vertoont.

- een abstract in plaats van een concreet begrip (**Abstractum pro concreto**)

cum **desiderio** meo nitenti
carum nescioquid lubet iocari

wanneer mijn stralende **verlangen** (= *degene naar wie ik verlang*) een leuk spelletje wil spelen

Catullus, *Carmina* 2.5-6

- de naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer

Cererem corruptam undis

Ceres, die (= *het graan, dat*) bedorven was door het water

Vergilius, *Aeneis* 1.177

- het materiaal van een voorwerp in plaats van het voorwerp zelf

inutile **ferrum** cingitur

hij hangt zijn nutteloze **ijzer** (= *zwaard*) aan zijn zijde

Vergilius, *Aeneis* 2.510-511

De oude Priamus bewapent zich tijdens de inname van Troje.

- een deel in plaats van het geheel (**Pars pro toto**)

quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

zoekend en eindeloos langs de **daken** (= *huizen*) van de stad stormend

Vergilius, *Aeneis* 2.771

Paradox Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Schrijven is schrappen.

Cum tacent, clamant.

Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.21

Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.

Parallellisme De onderdelen van twee of meer grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen staan in dezelfde volgorde.

Op het Centraal examen dienen de tekstelementen die het parallellisme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (a) ... (b).

Daar (a) gaat ze (b), en zoveel schoonheid (c) heb ik nooit verdiend (d). / **Daar (a) staat ze (b), en zoveel gratie (c) heb ik nooit gezien (d).**

Clouseau, *Daar gaat ze*

qui armati **senatum** (a) **obsederint** (b), **magistratibus** (a) **vim attulerint** (b), **rem publicam** (a) **oppugnarint** (b)

die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen

Cicero, *Pro Caelio* 1

Personificatie

Levenloze voorwerpen of abstracties worden voorgesteld als levende wezens of krijgen eigenschappen daarvan toebedeeld.

Het licht **begint te wandelen** door het huis
en **raakt de dingen aan**.

Ida Gerhardt, *Zondagmorgen*

Silent enim leges inter arma.

Tijdens een oorlog **zwijgen** de wetten immers.

Cicero, *Pro Milone* 11

Pleonasme

Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die reeds in het begrip zelf besloten ligt.

een potentiële kans

deorum immortalium

onsterfelijke goden

Cicero, *Pro Sexto Roscio* 29

Polysyndeton

Twee of meer tekstelementen binnen een zin zijn met elkaar verbonden door evenveel nevenschikkende voegwoorden. Bij drie of meer tekstelementen kan bij het eerste tekstelement het voegwoord ontbreken.

Die zorgt **en** waakt **en** slaaft **en** ploegt **en** zwoegt **en** zweet

Joost van den Vondel, *Palamedes* 1

Et placet **et** video

En hij bevalt mij **én** ik zie hem

Ovidius, *Metamorphoses* 3.446

Laudat digitos**que** manus**que**
brachia**que et** nudos media plus parte lacertos.

Hij prijst **én** haar vingers **én** haar handen **én** haar onderarmen **én** haar voor meer dan de helft ontblote bovenarmen.

Ovidius, *Metamorphoses* 1.500-50

Punt van overeenkomst

Zie Vergelijking.

Retorische vraag

Een vraag waarbij het niet de bedoeling van de vragensteller is dat er een antwoord gegeven wordt.

Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel?

Bill Gates

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons geduld?

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.1

Sententia

Een algemeen geldende uitspraak.

Van het concert des levens heeft niemand een program.

homines, dum docent, discunt.

mensen leren, terwijl zij les geven.

Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 7.8

Tautologie Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.

gratis en voor niks

Domum meam maioribus praesidiis **munivi** atque **firmavi**.

Ik heb mijn huis met grotere wachtposten **beveiligd** en **versterkt**.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.10

Tertium comparationis

Zie vergelijking.

Tricolon Een opsomming die bestaat uit drie delen.

castus et **sanctus** et **diis simillimus** princeps

een **vrome** en **heilige** en **zeer op de goden lijkende** keizer

Plinius Minor, *Panegyricus* 1

Vergelijking Een begrip wordt vergeleken met een ander begrip (met gebruik van 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.).

Een vergelijking bestaat uit drie elementen:

1. **afgebeelde**: het begrip dat met iets anders vergeleken wordt
2. **beeld**: het begrip waarmee het afgebeelde vergeleken wordt
3. **tertium comparationis / punt van overeenkomst**: het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen

De jongen werd zo rood als een kreeft.

afgebeelde:	de jongen	
beeld:	de kreeft	
tertium comparationis / punt van overeenkomst:		de roodheid

visa fugit nympe, veluti perterrita fulvum
cerva lupum

Nu ze gezien is, vlucht de nimf, zoals een geschrokken hinde vlucht voor een bruine wolf
Ovidius, *Metamorphoses* 11.771-772

afgebeelde:	de nimf	
beeld:	de hinde	
tertium comparationis / punt van overeenkomst:		het (angstig) vluchten

II. Narratologische middelen

Alwetende verteller

De vertellende instantie die complete kennis van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal heeft.

Apostrofe

Iemand spreekt een ding of begrip aan, of een personage dat niet bij hem of haar aanwezig is.

Quis tibi tum, **Dido**, cernenti talia sensus?

Hoe was je er toen aan toe, **Dido**, toen je dergelijke dingen zag?

Vergilius, *Aeneis* 4.408

De verteller Vergilius spreekt een personage aan.

'Invide' dicebant '**paries**, quid amantibus obstas?'

'**Muur**', zeiden ze, 'die ons niets gunt, waarom sta jij geliefden in de weg?'

Ovidius, *Metamorphoses* 4.73

Dramatische ironie

Een of meer personages hebben minder kennis van de situatie dan de lezer/toehoorder.

Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis
quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas
est mea, quam fugias.

Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen? Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid of mijn leeftijd waar je voor vlucht.

Ovidius, *Metamorphoses* 3.454-456

Narcissus spreekt tegen zijn eigen spiegelbeeld in het wateroppervlak, dat telkens verdwijnt als hij het aan wil raken.

Prospectie (flashforward)

De verteller of een personage verwijst naar latere gebeurtenissen.

Dedit oscula nato
non iterum repetenda suo.

Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden.**

Ovidius, *Metamorphoses* 8.211-212

Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.

Retrospectie (flashback)

De verteller of een personage verwijst naar eerdere gebeurtenissen.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.
(...)

**Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.**

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd, toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.
(...)

Dat had lang achter in een diepe kast verborgen gelegen en doordat het bewaard was, had het jou al die jaren bewaard, jongen.

Ovidius, *Metamorphoses* 8.451-452; 458-459

Ringcompositie

Afbakening van een tekstgedeelte door aan het einde een tekstelement uit het begin (al dan niet letterlijk) te herhalen.

Haec tum multiplici populos sermone replebat
(...)
Haec passim dea foeda virum diffundit in ora.

Zij vulde toen de volkeren met veelsoortige praatjes
(...)

Dit soort dingen verspreidde de vuile godin overal in de monden van de mensen.

Vergilius, *Aeneis* 4.189 en 195

Vertelperspectief

Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal zien; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo De verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd.

Verteltijd: de tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen.

Vertelde tijd: de tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen.

Versnelling: de verteltijd is korter dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt.

Vertraging: de verteltijd is langer dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp.

III. Argumentatieve middelen

A-fortiori-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een sterker voorbeeld aan te halen.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: quanto magis hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. Des te meer moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.

Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 48.1

Analogie-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een vergelijkbare situatie aan te halen.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, sic quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, zo mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.

Cicero, *De natura deorum* 2.154

Autoriteitsargument

Het verdedigen van een bewering/stelling door te verwijzen naar de mening van een belangrijk persoon of personen.

Nam ut visum est maioribus nostris, 'sera parsimonia in fundo est'.

Want, zoals onze voorouders al vonden, 'Op de bodem is zuinigheid te laat.'

Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 1.4

Fictieve uitspraak

Het zelf onder woorden brengen van een mogelijke reactie of tegenwerping om daar op voorhand op in te kunnen gaan.

Dicet aliquis, "quid mihi prodest philosophia, si fatum est?"

Nu zal iemand opmerken: "Wat heb ik aan filosofie als het noodlot bestaat?"

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen), een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).

premissa maior
premissa minor
conclusie

Alle mensen zijn sterfelijk
Socrates is een mens
Socrates is sterfelijk

IV. Aanvullingen voor poëzie

A. Metrum

De kandidaat wordt geacht in staat te zijn een dactylische hexameter en een dactylische pentameter te scanderen. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, pentameter, (elegisch) distichon. De begrippen cesuur en synizese worden niet bekend verondersteld. Bij naamwoorden van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte -a, de ablativus enkelvoud op een lange -a. Bij onzijdige naamwoorden eindigen de nominativus en accusativus meervoud op een korte -a.

Elisie Als een woord op een klinker of een -m eindigt en het volgende woord met een klinker of h- begint, valt in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord weg, evenals de eventueel aanwezige -m.

Illa redit **iuvenemque oculis** animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.

Ovidius, *Metamorphoses* 4.129

Verband tussen metrum en inhoud

De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid uitdrukken.

Parent ambo baculisque levati
nituntur longo vestigia ponere clivo.

Beiden gehoorzamen en leunend op hun stok
doen ze hun best de lange helling te beklimmen.

Ovidius, *Metamorphoses* 8.697

Twee bejaarde mensen beklimmen op bevel van de goden een heuvel.

De aanwezigheid van veel dactyli kan opwinding, luchtigheid of snelheid uitdrukken.

Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum.

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakke.

Vergilius, *Aeneis* 8.596

B. Stilistische middelen

Dichterlijk meervoud

Het gebruik van een meervoud van een zelfstandig naamwoord waar een enkelvoud begrepen moet worden.

nudaque marmoreis percussit **pectora** palmis.

Hij sloeg met marmerwitte handen op zijn ontblote **borst**.

Ovidius, *Metamorphoses* 3.481

Enjambement

Het doorlopen van een syntactische eenheid voorbij het einde van een versregel, waarbij niet meer dan twee woorden van de syntactische eenheid op de volgende regel staan.

Serius egressus vestigia vidit **in alto**
pulvere certa ferae.

Te laat weggegaan zag hij in het diepe
stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.

Ovidius, *Metamorphoses* 4.105-106

Homerische vergelijking

Een vergelijking waarbij het beeld uitvoerig wordt uitgewerkt.

Qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

Zo ook zwoegen in de vroege zomer de bijen op de bloemige velden onder de zon, wanneer zij de jonge volwassen geworden bijen naar buiten brengen of de vloeibare honing persen en de cellen vullen met heerlijke nectar, of als zij de vrachten overnemen van hen die komen aanvliegen of wanneer ze in slagorde geschaard het nutteloos volkje van de darren verdrijven van de korven. Krioelende, gonzende arbeid: de geurige honing ruikt naar tijd.

Vergilius, *Aeneis* 1.430-436

Aeneas ziet de Carthagers hard werken aan de bouw van hun nieuwe stad.

Bij de interpretatie van een vergelijking kan men onderscheid maken tussen de primaire functie van het beeld (illustratie van een deel van het verhaal) en verschillende secundaire functies van het beeld, zoals het vooruit- of terugverwijzen, het opwekken van emoties en de mogelijkheid om een passage in een breder perspectief te plaatsen.

Patronymicum

Persoonsaanduiding die is afgeleid van de naam van de (groot)vader.

Tyndaris, dochter van Tyndareüs (= Helena) (Vergilius, *Aeneis* 2.569)

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	cecid	casum*
caedo	cecid	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudo	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum

nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexii	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	ruii	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	-
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	-
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fiō	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum

patior
polliceor
proficiscor
queror
reor
sequor
soleo
utor
vehor
vereor
vertor

passus sum
pollicitus sum
profectus sum
questus sum
ratus sum
secutus sum
solitus sum
usus sum
vectus sum
veritus sum
versus sum

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

[cvte.nl](https://www.cvte.nl)

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

 Centrale Eindtoets primair onderwijs: de eindtoets die de overheid aanbiedt aan leerlingen uit groep 8. De uitkomst is een advies voor het best passende brugklatype. [Centraleeindtoetspo.nl](https://www.centraleeindtoetspo.nl)

 Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs. [Examenblad.nl](https://www.Examenblad.nl)

 Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen. [Staatsexamensvo.nl](https://www.Staatsexamensvo.nl)

 Centrale examens middelbaar beroeps-onderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma. [Examenbladmbo.nl](https://www.Examenbladmbo.nl)

 Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding. [Staatsexamensnt2.nl](https://www.Staatsexamensnt2.nl)